

УДК 94(477)"1914/1917"
https://doi.org/10.17721/1728-2640.2019.140.3

М. Гук, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ЖІНОК У МІСТАХ УКРАЇНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ

Проаналізовано дослідження, які розкривають окремі питання повсякденного життя жінок, що проживали в містах у 1914–1917 рр. Було з'ясовано, що більшість дослідників звертають увагу в історії гендерної повсякденності воєнного лихоліття на сферу зайнятості, моду й девіантну поведінку, яка розквітала в містах у роки Першої світової війни. Установлено, що більшість авторів відмічають кардинальні зміни в традиційних укладах життя мешканок міст. Більшість жінок, які втратили годувальника, були змушені шукати роботу для забезпечення своїх родин. Вони не відмовлялися від тяжкої роботи, заміщуючи відсутніх чоловіків на їхніх робочих місцях, а також опановували нові для себе професії – кондуктори, водії, підприємці, господарська діяльність та ін. Жінки, які не змогли пристосуватися до нових умов, влаштувати своє життя, а також біженки, ставали жертвами шахраїв, що збільшило показники злочинності, шахрайства й девіантної поведінки в містах. Утім, війна зробила жінок упевненішими у відстоюванні своїх прав і свобод, про що говорять численні маніфестації за їхньої участі.

Ключові слова: повсякдення, біженці, жінки, Перша світова війна, історіографія, урбаністика.

У сучасній історичній науці популярним напрямком досліджень залишається тема повсякденності в різні епохи. Історики все частіше звертають увагу на "звичайних" людей. Якщо історія Першої світової війни досить детально вивчена на макрорівні, то інтерес до того, як проходило життя населення, а особливо – жіночої половини в роки війни, тільки набирає обертів. Для жінок у містах роки війни принесли кардинальну трансформацію їхнього життя, побуту, сімейних відносин, професійної зайнятості.

Досить ґрунтовні зміни відбулися у гендерній структурі міст. Наприклад, у Києві кількість жіночого населення стала переважати, що на основі історіографічних джерел визначив Т. Ю. Герасимов [8]. Якщо в 1987 р. чоловіків було 50,1%, а жінок – 49,9%, то на 1917 р. показники становили 44,7% і 55,3% відповідно. А жінки у віці від 15 до 40 років переважали чоловіче населення у 1,5 рази [с. 172]. А у Львові за переписом населення у 1920 р. мешкало 219388 осіб: із них 99266 – чоловіки і 120122 – жінки [2, с.331]. Подібна тенденція спостерігалася по всіх містах України, з яких чоловіки призивалися на фронт.

Вплив мобілізації чоловіків на життя, а особливо – працевлаштування жінок, умови праці й заробітну платню в Одесі дослідив Є. Ю. Джумиґа у своїй статті "Трудова мобілізація та умови праці жінок у передреволюційній період Першої світової війни 1914–1916 рр." [11]. Використовуючи підрахунки попередніх досліджень, він прийшов до висновків, що кількість працюючих жінок на промислових підприємствах зросла до 77% [11, с. 117]. Такі зміни були зумовлені відсутністю чоловічих рук на виробництвах, а також тим, що жіноча робоча сила була дешевшою (робітниці отримували меншу заробітну плату). Відбулося опанування жінками "чоловічих професій" на фабриках, заводах і в міському транспорті. Оскільки робота дослідника акцентована саме на жіночій половині Одеси, він зазначив, що одеситки лише в 1916 р. отримали дозвіл працювати візниками, кондукторами і водіями трамваїв, станційними сторожами, але до офіційного указу працювали нелегально: розчищали колії й виконували "чорну" роботу. Дослідник відмітив, що жінок, зайнятих у "чоловічих" професіях, сприймали досить неоднозначно: "Одеські газети писали, що жінки у візницькому каптані та картузі виглядають доволі дивно, хоча справляються зі своїми обов'язками успішно, принаймні вони більш ввічливі зі своїми клієнтами" [11, с. 118]. Не менш цікаві дані в статті Є. Джумиґи про умови і заробітну плату, яку отримували робітниці. Дослідник зазначив, що, незважаючи на декрет від 15 жовтня 1915 р., який мав захищати працюючих жінок і підлі-

тків, умови праці були досить важкими, а зарплата маленькою. На більшості підприємств, заводів робочий день починався о 6:00 ранку і тривав до 18:00, а середня заробітна плата становила 40–50 коп. за день.

Про жінок-кондукторів Київських трамваїв писав Т. Ю. Герасимов [8]. Він зазначив, що вони "стали невід'ємною частиною повсякденного життя міського населення, будучи яскравим проявом емансипації жінок у тогочасному суспільстві, які все частіше займали місця мобілізованих чоловіків" [8, с. 350]. Але, як зазначив дослідник, у Києві, на відміну від Одеси, жінкам дорікали за принциповість і безкомпромісність у роботі, надто суворому дотриманні своїх обов'язків. Преса висміювала їх у фейлетонах, називаючи "злочими церберами", "трамвайними мегерушками".

Охопила жіночу професійну зайнятість у воєнному Львові у своєму дослідженні "Львів у роки Першої світової війни: простори жіночих можливостей, конфліктів та компромісів" львівська дослідниця М. С. Байдак [3]. На основі використаних тогочасних газетних оголошень про вакантні посади і пропозиції авторка зазначила, що поділ сфер зайнятості за статевою ознакою все таки зберігався. Жінкам пропонувалися робота служницями, кухарками, прибиральницями, економками, няньками, прачками, продавщицями, учительками [3, с. 340]. Найбільш потрібними жінки були у медицині та швейній справі. "Новинками" стали жінки-підприємці, які здавали житло в оренду, управляли кав'ярнями. З'явилися жінки-кондуктори і у львівських трамваях. Громадськість вітала представниць прекрасної статі у транспортній сфері, відмітила дослідниця. Для бажаючих (від 25 років) було організовано курси з подальшим працевлаштуванням. Практика організації курсів для жінок поширилася і в господарстві. Для всіх бажаючих було організовано курси з городництва.

Про необхідність жінкам з незможних родин працювати згадує київська дослідниця повсякдення О. Л. Вільшанська у своїй статті "Зміни у громадському житті Києва в роки Першої світової війни" [6]. Дослідниця зазначила, що останні працювали за плату в лазаретах, в майстернях пошиття білизни та виготовлення теплих речей для солдатів; майстерні відкривалися дамами з вищого світу. Найтяжчою була робота саме в лазаретах, де щоденно жінки бачили "кров, рани і смерть" [6, с. 246]. Найменш захищеними були дружини запасних. Для них міські управи видавали матеріальну допомогу, а також забезпечували роботою вдома – замовляли пошиття одягу. Автор визначила, що "за два роки Трудовою комісією було здано 1 576 616 шт. речей на суму 2 114 589 руб. У липні 1917 р. в Києві роботою було забезпечено 1011 дружин запасних" [6, с. 59]. Необхідність жінкам працювати та нестача

робочих рук призвели до того, що спеціальний наказ міністра сполучених шляхів дозволив жінкам займати посади дорожніх робітників, двірників, посильних, лампівників та сигнальників.

Дослідник історії цензури та інформаційної політики О. Ю. Кириєнко у своїй статті "Маргіналізація суспільства. Становище жінок, дітей, військовополонених" [12] також порушує питання працевлаштування жінок у роки війни. За його словами, жінки замінювали мобілізованих чоловіків навіть на металургійних заводах і копальнях. Заслуговує на увагу його дослідження діяльності військової цензури в Першу світову війну. На основі архівних даних він встановив, що військові цензори досить часто залучали своїх освічених дружин або інших родичів жіночої статі як перекладачів. А з 1917 р. жінки могли самі обіймати посаду цензора [12, с. 476].

Досліджуючи становище польських біженців-інтелегентів, О. М. Білобровець [4] зазначила, що полячки зверталися до Польських комітетів допомоги біженцям, а ті, у свою чергу, влаштовували їх як на тимчасову роботу (виготовлення ялинкових прикрас, іграшок, пошиття білизни, одягу), так і підшукували постійну. Найбільшим попитом користувалися вчителі. У 1915 р. було працевлаштовано 375 кандидаток, а у 1917 р. – 693 із 1050 записаних у Бюро працевлаштування при Колі жінок м. Київ [4, с. 26].

У Першу світову війну в містах зростала динаміка девіантної поведінки як чоловіків, так і жінок. На конкретних прикладах на матеріалі Правобережної України ситуацію описав вінницький історик Т. Ю. Герасимов у своєму дисертаційному дослідженні на здобуття ступеня доктора наук. У його фундаментальній роботі знаходимо, що аферисти використовували різні форми обману населення: "у Житомирі потрапила під арешт 17-річна дівчина, котра у формі сестри милосердя ходила по помешканнях з проханням жертвувати на користь родин моряків, що нібито загинули під час затоплення пароплаву біля Риги", а в Києві панянка в 1915 р. намагалася вкрати кружку з пожертвуваннями під час зборів коштів "Сербії та Чорногорії" [8, с. 166]. Відмічає зростання жіночої злочинності у Львові М. С. Байдак: "Найчастіше жінки у Львові потрапляли за ґрати через спекуляцію продуктами, незаконну торгівлю спиртними напоями, крадіжки, шахрайство, тілесні ушкодження, іноді вбивство" [3, с. 348–349].

У роки війни в більшості міст процвітала проституція. Т. Ю. Герасимов виділив такі причини розповсюдження цього негативного явища: економічні, психологічні, міграційні, релігійні, мобілізаційні. Жінки часто не могли забезпечити родину через втрату годувальника, біженки і переселенки шукали будь-яку роботу або просто потрапляли до рук шахраїв, які заманювали обіцянками працевлаштування. А також розташування армії у містах збільшило попит на подібні послуги [8, с. 173]. Дослідник відмітив зниження вікового цензу в даній "професії". Діти біженців, які губилися або залишалися без батьків, за коробку цукерок потрапляли до рук шахраїв, які відправляли їх на "роботу" [8, с. 176].

Є. Ю. Кириєнко поділяє проституцію на стихійну й організовану. До першої він відносить жінок і дівчат, які були змушені займатися цією справою через безвихідь, а до другої – представниць дровнішої професії, які працювали ще до війни в будинках побачень. Автор відмітив, якщо з першою категорією місцева вдала намагалася боротися, то "представниці борделів перебували на особливому рахунку в контррозвідувальних і жандармських управліннях і часто під прикриттям "публічних жінок" працювали професійні розвідниці" [12, с. 474–475].

Є. Ю. Джумига у своїй статті "Вплив Першої світової війни на криміногенну ситуацію в Одесі (липень 1914 – лютий 1917)" [9], використовуючи повідомлення одеських газет, також відмічає збільшення кількості повій у місті. Зростання було зумовлене потоком жінок-біженок, які втрачали зв'язки зі своєю ріднею, а дорожнеча та нестача коштів примушували їх займатися проституцією. "Знайомі" на вулиці пропонували дівчатам гарну роботу, а насправді продавали їх у "будинки побачень" або "чайні будиночки". На основі спогадів служителів закону, автор відмітив, що зростала кількість малолітніх дівчаток-повій [9, с. 101]. Боротися з проблемою намагалися адміністрація та громадські організації. Поліція влаштовувала облави, хворих жінок відправляли на лікування, а інших висилали з міста [9, с. 102]. Але їхнє місце одразу займали інші. Іншими способами намагалося допомагати Російське товариство захисту жінок. В Одесі члени товариства влаштовували чергування на вокзалах і пристанях з метою уберегти біженок від аферистів [9, с. 101]. А Київське товариство відкрило притулок для біженок та безкоштовну їдальню для дітей-сиріт – зазначила Л. О. Смоляр, яка присвятила цілу статтю діяльності цієї організації з моменту заснування до 1917 р. [13, с. 98].

Збільшення кількості повій відмітила у своїй розвідці про щоденні практики у Львові О. Винник [5]. Велика кількість жінок втратила годувальника і, у зв'язку з окупацією, у місті перебувала велика кількість військових. Російська влада намагалася контролювати ситуацію, забороняла повіям з'являтися на площах, вулицях, кав'ярнях. Влаштовували постійні облави. Дослідниця відмітила, що венеричні хвороби стали поширеним явищем і підрахувала, що кількість хворих жінок з 1914 р. зросла більш ніж у 2 рази: у 1914 р. їх нараховувалося 714 осіб, а в 1915 р. – 1615 осіб. Авторка охарактеризувала досить незвичну практику – львівські лікарі виступали за легальні заклади розпусти, оскільки їх було легше контролювати [5, с. 17].

В історії повсякденного життя, навіть у роки війни, не обходять увагою дослідники одяг і модні тенденції. За словами дослідниці життя киян у 1914–1917 рр. О. Л. Вільшанської, "модним стало відмовитися від моди" [7, с. 67]. Слідом за коронованими особами, жіноча половина відмовлялася від бальних суконь, хутра і дорогіших прикрас. По-перше, це вважалася недоречним у такий час, а по-друге – для більшості населення купувати нові речі стало дорого [7, с. 67]. Т. Ю. Герасимов відмітив, що чимало жінок все ж продовжували наряджатися, що приносило досить чималі кошти для місцевих виробників одягу, оскільки закордонні поставки бойкотувалися [8, с. 260]. О. Л. Вільшанська відмітила, що київські дами вирішили не носити жалоби вслід за Петербурзькими, але в газетах частіше стала зустрічатись реклама жалобних суконь [7, с. 254].

Цікаві факти змін жіночого життя, які принесла війна, подала у своїй статті "Простори жіночого повсякдення в роки Першої світової війни (на прикладі Галичини і в світлі особових джерел)" М. С. Байдак [3]. Вона зазначила, що на прифронтові території активно поширювався побут фронту. Плаття і спідниці стали коротшими. Усе частіше можна було зустріти жінку із сигаретою. Поява на вулиці дівчини без супроводу чоловіка не викликала обурення, а стала звичною нормою [3, с. 128]. Перша світова війна, за висновком авторки, звільнила жінку від усталених патріархальних норм і правил, і жінки отримали можливість жити "повним життям".

